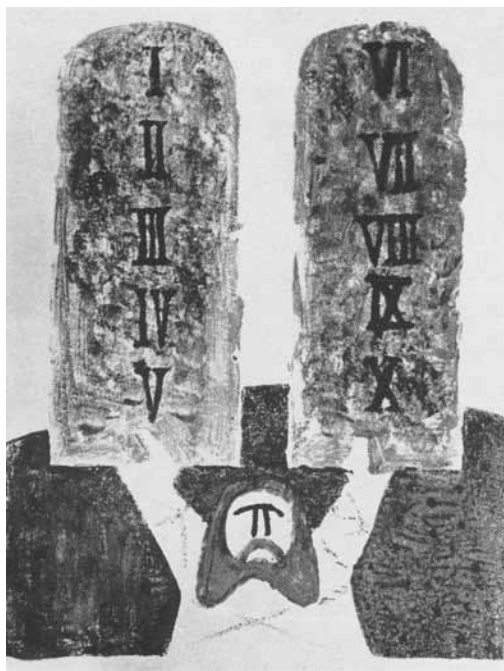

A másik táblára pedig ezt írta:
Ne ölj.
Ne törj házasságot.
Ne lopj.
Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot.
Ne kívánd a te felebarátodnak vagyonát.

Ezeket írta a zengő üres hangok kihagyásával, melyek maguktól értetődnek. És közben úgy érezte, mintha homlokhajzata alól szarvpárhoz hasonló sugarak merednének elő. Mikor Jósua utoljára jött a hegyre, kissé tovább maradt, két teljes napon át; mert Móse még nem volt készen munkájával, s együtt akarták levinni. Az ifjú őszintén csodálta, mit végzett mestere, és vigasztalta néhány betű miatt, melyek minden szeretet és gondosság ellenére, Móse bánatára töredezettek és felismerhetetlenek voltak. De Jósua biztosította, hogy az összbenyomás ezáltal nem szenved.

Móse Jósua jelenlétében még művelt valamit utoljára, nevezetesen azt, hogy a bemélyített betűket vérével befestette, hogy jobban kiemelkedjenek. Más színezőanyag nem volt kéznél, amivel elvégezhetné volna; így az árral beleszúrt erős kezébe és a csepegő vért gondosan szétkenete a betűkön, hogy vörösen világítva álltak a kövön. Mikor az írás megszáradt, Móse mindkét karja alá egy táblát vett, botját, mellyel jött, az ifjúnak adta, s így szálltak alá együtt a hegyről, a nép táborába, szemben a hegygel, a sivatagban.

Fordította: Vajda Endre

A vallásszabadság és az egyházjog története Magyarországon az államalapítástól a II. világháborúig

1. Egyházjog, kánonjog

Az egyházjog fogalmának meghatározásánál különbséget kell tennünk a kánonjog (ius canonicum) és a szűkebb értelemben vett egyházjog (ius ecclesiasticum) között. A kánonjog az egyház, illetve a zsinatok vagy pápák által hozott jogtételeket, kánonokat öleli fel, amelyek között egyaránt fellelhetők egyházi és világi viszonyokat rendező szabályok is (pl. uzsora tilalma, végrendelet). Így az egyház világi ügyekben is ellát bírósági funkciót. A kánonjogi szabályokat a 12. századtól kezdve a Corpus Juris Canonici-ben gyűjtötték össze, e folyamat azonban a 16. századtól egészen 1918-ig megszakadt.

A kánonoknak korai törvényeink és a zsinati határozatok tág teret adtak. Az egyházi gondolkodás szerint a kánonokat a világi jognak nem kellett befogadnia, hiszen enélkül is kötelezték a keresztény hívő embert, az államnak pedig kötelessége volt e rendelkezések érvényre juttatása. I. (Szent) István törvényei ezért mondták ki, hogy a népnek templomba kell járnia, böjtölnie és gyönnie kell, valamint tizedet kell fizetnie. A királyt ezzel egy időben az egyháziak a legteljesebb mértékben támogatták. A kánonjog szabályait alapul véve, a püspök büntette meg az egyházi rendelkezések megszegőit. Az első két alkalommal a püspök, az esetleges újabb szabálysértés esetén pedig a király bírósága járt el. A világi bírák elé került az a boszorkány is, akin nem fogott sem a papság tanítása, sem a böjt, sem a tüzes megbélyegzés. Mivel az egyház rendelkezéseit végső soron az állam kényszerítette ki, a hitvesgyilkolás, emberölés vagy éppen a hitszegés világi büntetése mellett a kánonjogi szabályok szerint rendelt böjttel is sújtották a bűncselekmény elkövetőjét. A Könyves Kálmán idején tartott első esztergomi zsinat és a II. András uralkodása idején kiadott rendelkezések alapján a királynak egyetemes jog (jus commune) gyanánt kellett elismernie a kánonjogot. Mivel az egyház a középkorban politikai hatalom is volt, bírói joghatósága alá kerültek egyes tisztán világi jellegű ügyek is, pl. a házasság és a születés törvényessége, az anyakönyvezés stb.

A későbbi évszázadokban az állam és az egyház egyre nagyobb mértékben elvált egymástól, és ennek következtében a kánonjogi szabályok sorra ve-

szítették el az állam által kikényszeríthető szankcióikat. A közhatalom a polgári házasság bevezetésével (1894. évi XXXIV. tc.) szűnt meg véglegesen a kánonjog vonatkozásában. Ezután a jogtudósok nem is tartották valódi jognak a kánonjogot.

Az egyházjog, amely a német Kirchenrecht magyarra fordítása révén kapta a nevét, csak egyházi ügyekre vonatkozó egyházi és világi szabályokat magában foglaló joganyag. Tárgyköre igen széleskörű és nehezen körülhatárolható, hiszen az életviszonyoknak széles körét öleli fel: vallásügyi igazgatás, oktatásügy, egészségügy, belügy, hadügy (pl. tábori lelkesítés), pénzügy, külügy stb. Ezek jórészt az állam által kibocsátott jogszabályok és nemzetközi szerződések, melyek közül külön kiemelendők a vallásszabadság biztosítására vonatkozó sarkalatos törvények.

Magyarországon több egyház is működik, ezért többféle egyházjog is létezik: katolikus, evangélikus, református, görög keleti, izraelita stb. egyházjog.

A különböző egyházak eltérő nézeteket vallanak az állam által alkotott jogszabályokról. A katolikus egyház álláspontja szerint a világi hatalom nem alkothat formai kötelező erővel jogot az egyház saját jogköreire vonatkozóan, ami azért nem zárja ki, hogy az egyház a világi jogot elismerje. A lutheránus teológusok ezzel ellentétben a világi hatalomnak bizonyos tekintélyt engednek az egyházzal szemben. A református egyházjogi felfogás szerint minden jog Istentől ered, tehát a világi hatalom vezetőinek, tisztviselőinek az egyház tagjaként hivatalukat is a Szentírás szerint kell gyakorolniuk. A görög keleti egyház viszont elfogadja az állami jogalkotást.

2. Egyházszervezet

I. István a nyugati egyházszervezeti struktúrát alapul véve építette ki a magyar egyházszervezetet. Tíz egyházmegyét alapított (esztergomi és kalocsai érsekségek, váci, győri, veszprémi, pécsi, egri, csanádi, váradi és erdélyi püspökségek). I. (Szent) László és Könyves Kálmán uralkodása alatt ezekhez járultak a zágrábi és a nyitrai, továbbá a 13. század elején a szerémi és a milkói, valamint a boszniai, a zengi és a korbáviai püspökségek. A püspök tanácsadó testülete a székeskáptalan, azaz a káptalanok testülete volt. A püspöki székhelyeken kívül élő kanonokok testületét társaskáptalannak nevezték. A káptalanok élén a prépost állt.

Az egyházmegyék belső igazgatása az egy-egy királyi vármegyét felölelő főesperességekre tagozódott, amelyek élén a kanonokok közül kikerülő főesperesek álltak. A főesperességek esperességekre tagozódtak. Az egyházi igazgatás legkisebb egységei a plébániák voltak. I. István törvényei szerint

minden tíz család¹ tartozott egy templomot építeni. Első királyunk nevéhez fűződik több szerzetesmonostor alapítása is, mint például a pannonhalmi és a pécsváradi bencés monostoroké. A szerzetesek nem tartoztak az egyházi hierarchiába. A szerzetesrendekkel kapcsolatos bármely kérdésben az illetékes püspök rendelkezett általános joghatósággal. (Kivételt képeznek a magyarországi bencések, akiknek külön hierarchiájuk volt, élén a pannonhalmi főapáttal.)

3. Az állam és az egyház viszonya

Az állam és az egyház viszonya különböző szabályok rendszerében mutatkozott meg. E szabályrendszer egyik alkotóeleme az „állami egyházjog,” amely az állami jogon belül az egyházakra vonatkozó jogalkotást jelenti. E napjainkig bővülő tendenciát mutató terület rendezte tulajdonképpen az állam és az egyház viszonyát. Itt kell kiemelnünk a lelkiismereti, illetve a vallásszabadsággal kapcsolatos szabályozást.

Meghatározott, az állam által szabályozott életviszonyok (pl. házasság) esetében hosszú ideig az elsődleges szabályozó az egyházjog volt. E körbe csak lassan szivárgott be az állami jog, ám évszázadok alatt fokozatosan előtérbe került az állami befolyás. Az oktatást leszámítva gyakorlatilag megszűnt az egyházjog világiak feletti dominanciája. Az egyes egyházak felekezeti joga kifejezetten és kizárólag az egyházi hitélettel, az egyházi szervezettel foglalkozik. Az állam e területtől tartotta magát a legtávolabbi távol, így itt érvényesülhetett a leghosszabb időn keresztül a régi szabályozás, valamint a hagyományok.

4. Az állam és egyház viszonyát szabályozó „állami egyházjog” története

Magyarországon az egyházjog helyzetét erőteljesen meghatározta az, hogy a katolikus egyház a jogalkotás, a diplomácia és a politizálás terén egyaránt jelentős szerepet játszott az államalapításban. A 10–12. században a korabeli műveltséget hordozó és írástudó egyházi embereket – mint papokat, jogászokat és politikusokat egy személyben – megtaláljuk a király és főrangú hívei oldalán. Így az egyházi és az állami hatalom gyakorlatilag összefonódott, és a kialakulóban lévő papi rend megkérdőjelezhetetlen kiváltságokra tett szert. E kiváltságok közé tartozott, hogy ügyekben külön joghatóság, az egyházi törvényszék járt el. Kálmán törvénykezési

¹ Gerics József szerint félrefordítás történt ennél a törvényhelynél, a „falu” helyett „nagycsaládot” kellett volna írni.

kiváltságot (*privilegium fori*) biztosított az egyházi személyeknek, amelynek megfelelően világi bírósági fórum nem ítélezhetett vitás ügyekben. E kiváltságot megerősítette II. András 1222. évi papi bullája. A papság ezen túlmenően nem fizetett adót a királyi kincstárnak, és teljes adómentességet élvezett.

4.1. Királyi egyházkormányzati jogok

A középkori felfogásnak megfelelően a király az egyház első számú világi védelmezője és támogatója volt. Az állam és egyház közötti jogi kapcsolatok tartalmát a királyi egyházkormányzati jogok töltötték ki.

a) Az egyházszerkezési jogkör keretében I. István a nyugati egyházszerkezet mintáját alapul véve alakította ki a magyar egyházszerkezetet. Tíz egyházmegyét alapított, amelyek belső igazgatásával az egyházszerkezet taglalásánál már foglalkoztunk.

b) Az egyház anyagi kérdéseinek rendezése a középkori uralkodók kötelessége volt. I. István már Intelmeiben utalt az egyház támogatására, majd a püspökségek alapítóleveleiben ellátta azokat birtokokkal és egyéb hasznot hajtó jogosítványokkal. Jelentős bevételi forrást biztosított a terménytized. Ez általában az egyháznak járt, elsősorban a püspök jövedelme volt. A 12. század elején már a plébániai egyházak is részesedtek a tizedből, ez volt az ún. tizednegyed (*quarta*). A 13. században a káptalanok elkülönültek a püspöki birtokoktól, és a bevételeket megosztották. A püspökök a káptalanokat legtöbbször a plébániai tizedekből elégítették ki. Így a plébániai *quarta* nyolcadra (*octava*) vagy tizenhatodra (*sedecima*) csökkent. Saját birtokaikon a káptalanok rendszerint az egész tizedszedés jogát élvezték, amelyből csak a plébánosi járandóságot kellett kiadni.

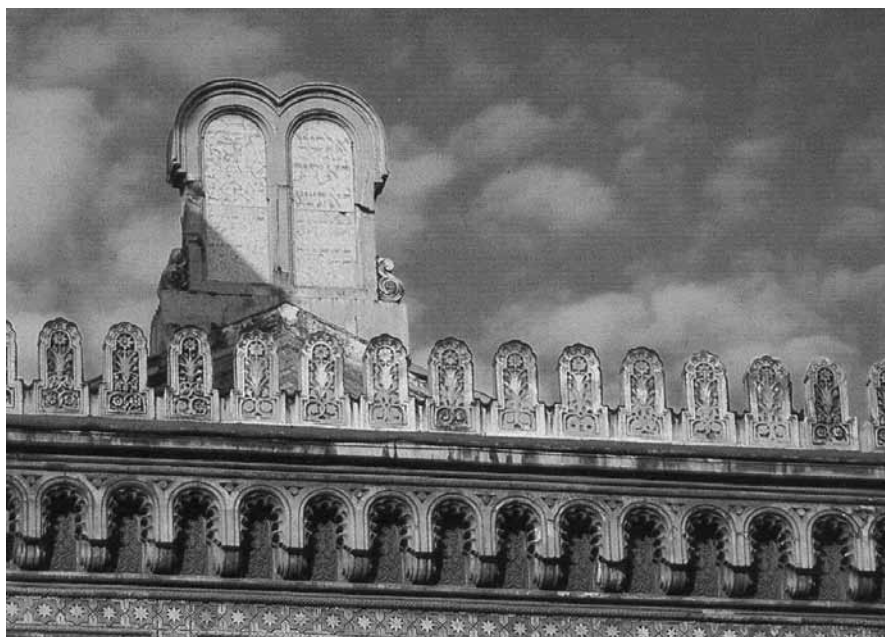
c) Az egyházi javadalmak betöltése első uralkodóink jogkörének szerves részét képezte. I. István és közvetlen utódai királyi hatalmuk teljességéből töltötték be a főpapi székeket, illetve a század második felében már előfordult kánoni választás alapján történő javadalombetöltés is. A 12. század elejétől általánossá vált a kánoni választás (*electio canonica*) az érseki, a püspöki, valamint az apáti és a préposti székek betöltésénél, az egyházjog általános szabályai szerint. A választás megtartásához szükség volt a király engedélyére, és a megválasztásra sem kerülhetett sor a király hozzájárulása nélkül. A megválasztott érseket a

pápa, a püspököt a metropolita, a királyi prépostot és apátot pedig az esztergomi érsek erősítette meg. A kisebb javadalmak betöltésénél a 12. századtól kezdve egyre inkább a kegyúri jog érvényesült.

d) Az egyházak alapítói és utódaik részére az egyház által elismert jogosítvány volt a kegyúri jog. A kegyurak széküresedés esetén ún. javadalmost mutathattak be, akit a jogosult egyházi hatóság erősített meg. A királyok által alapított monostorok apáti és préposti helyeinek betöltését eleinte az uralkodó magának tartotta fenn. A kánonjog egyre erőteljesebb hatása folytán a királyok joga a királyi prépostságok és apátságok felett a kegyúri jogra korlátozódott. Később a magános alapítók által a királyra ruházott vagy tőlük átháramlott egyházak is a király kegyurasága alá kerültek.

Zsigmond 1404-ben kiadott rendelete értelmében bullások (vagyis akik pápai bullával kaptak kinevezést főpapi tisztségre) a király hozzájárulása nélkül Magyarországon nem kaphattak és nem tarthattak javadalmat. Így Zsigmond megszüntette azt a korábbi gyakorlatot – a pápai rezervációs jogot –, amely a főpapi székek betöltésének jogát tulajdonképpen a pápának tartotta fenn. A királyi tetszvényjog (*placetum regium*) alapján tilos volt Magyarországon külön királyi engedély nélkül a pápától, a bíbornokoktól, a pápai bíróságtól származó és magyarországi javadalmakra, illetve peres ügyekre vonatkozó iratokat, bullákat, ítéletleveleket, idézéseket elfogadni, kihirdetni vagy éppen végrehajtani. E tilalom megszegői fej- és jószágvesztéssel bünhődtek.

Az 1404. évi rendelet fogalmazta meg először határozottan a magyar király által igényelt kegyúri jogot az ország összes egyházi javadalma felett. 1417-ben, a konstanzi zsinaton, ahol Zsigmond mint római király elnökölt, a jelenlévő bíborosokkal sikerült is (még a pápaválasztás előtt) elfogadtatni

olyan írásbeli ígéretet, amely szerint a megválasztandó pápa és utódai mindenkor a magyar király jelöltjeit fogják az érsekségek és püspökségek, valamint a monostorok élére megválasztani, illetve amely szerint a pápa nem avatkozik bele a magyarországi egyházi javadalmak adományozásába. Az ígéret ugyan megvolt, ám a pápák nemigen tartották be, így további törekvések születtek a királyi kegyúri jog kiszélesítéséért és teljes érvényesüléséért. A római kúria álláspontja szerint a magyar uralkodót csak az ajánlás, a bemutatás joga illeti meg, míg a főpapi szék betöltése a pápa joga. Mátyás a királyi kegyúri jogra hivatkozva a főpapi székeket a maga hí embereivel töltötte be, a pápától csak formális megerősítést kért. Amikor a pápa az ő egyik jelöltjét (Beatrix öt éves unokaöccsét) nem akarta az esztergomi érseki székben megerősíteni, Mátyás azzal fenyegetőzött, hogy inkább egész népével áttér a görögkeleti vallásra, de „az ország szabadságát” nem engedi megcsorbítani.

Mátyás utódai is ragaszkodtak a főkegyúri jog gyakorlásához. A pápa azonban újra megkísérelte a rezerváció érvényesítését. Az 1495. évi országgyűlésen hozott törvényben a rendek elrendelik, hogy azokat a külföldieket, akik a királyon kívül mástól egyházi javadalmakat szereznek, „ha rajtakaphatók, mint az ország szabadságának nyilvános háborítóit, együtt és egyenként vízbe kell fullasztani”.

A királyi főkegyúri jog az államfőt megillető jogból az ország szabadságának részévé vált. Tartalmát írásban először Werbőczy Hármaskönyve fogalmazta meg: „*a pápa e mi országunkban a megüresedett egyházi javadalmak adományozása tekintetében semmi joghatóságot nem gyakorol, a megerősítés hatalmán kívül*”, és az egyházi javadalmak adományozása, az azokhoz tartozó birtokokkal és javakkal, a királyt illeti.

Mohács után főkegyúri jogánál fogva a király nevezett ki embereket a megüresedett főpapi székekre. A kettős királyság idején a főkegyúri jogba foglalt jogosítványokat mind János király, mind I. Ferdinánd gyakorolta. Ferdinánd e jogosítványokat kiterjesztette, és világiakat tett a kolostorok élére, illetve világiaknak adományozta az egyházi javadalmakat. Így némiképp megbomlott az összhang a magyar urak és a király között. A főurak egyre inkább sürgették az egyházi javadalmak visszacsátását (lásd 1542. évi III., 1543. évi I., 1548. évi VIII. tc.-ek), és a pápához nyújtottak be kérvényt a főkegyúri jog korlátozása érdekében. Az országgyűlés az 1550. évi XIV. tc. kibocsátásával kifejezetten kérte a pápai megerősítés érvényesítését.

VIII. Orbán pápa 1637-ben elismerte, hogy „*az egész világon nincs kegyuraság, mely szilárdabb jogalapon áll, mint a királyé, mert olyan egyházakra vonatkozik, amit egy szent király az ő saját javai-ból alapított*”.

Mária Terézia két irányban terjesztette ki a főkegyúri jogot. Egyrészt az erdélyi katolikus státus püspökjelölési jogának megszüntetésével az erdélyi püspök kinevezésének jogát teljesen magához vonta, másrészt az 1525. évi XXI. tc.-ben foglaltak ellenére az egyszerű kanonoki kinevezési jog felett is rendelkezett. Mária Terézia az egyházak ügyeibe való beavatkozást uralkodói kötelességének tekintette, amelyet a pápa is megerősített azzal, hogy 1758-ban engedélyezte az „apostoli” királyi cím viselését.

II. József 1785-ben egyházi bizottságot (Geistliche Commission) állított fel az egyházi javadalmak betöltésére jelölt személyek kiválasztásához, amely a magyar főpapi kinevezéseknél többnyire figyelembe vette a magyar kancellária javaslatait is.

e) Az egyházi törvényhozás. István király uralkodása idején elsősorban maga a király, ezenkívül nemzeti vagy egyháztartományi zsinatok hoztak egyházi törvényeket. A zsinati határozatok általános egyházi reformokat teremtettek, valamint az egyházi javak és bevételek biztosítását, egyes bűncselekmények megtorlását, illetve a nem keresztények jogviszonyait szabályozták.

4.2. Hitújító felekezetek

A katolikus vallás I. István korától ún. államvallásnak számított, ami elvileg azt jelentette volna, hogy minden más vallás gyakorlása törvénybe ütközik, és büntetendő cselekedetnek számít. Magyarországon azonban a toleranciának a hagyományai egészen a középkorig vezethetők vissza, hiszen hazánk a különböző vallások találkozási pontja volt. Tőlünk keletre már nincs olyan ország, ahol a lakosság többsége katolikus lenne, és tőlünk nyugatra nincs, ahol ortodox. Nálunk északabbra nem jutott el az iszlám, délebbre pedig a protestáns vallás.

Már a honfoglaló magyarság sem üldözte a más vallást követő népeket, I. István pedig kifejezetten az idegenek befogadását szorgalmazta. Szent Imre hercegnek ezeket írta: „*A vendég és jövevény népekben oly nagy haszon vagyon [...]. Mert a mint különb-különbféle tartományok széléről jönnek a vendégek, különb-különbféle szót és szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magokkal, a mi mind a király udvarát ékesíti és teszi nagyságosabbá [...]. Lám, gyöngé és törékeny az egy nyelvű és egyerkölcsű ország*”. Háborítatlanul működhetek a görög keleti monostorok, és gyakorolhatták hitüket a korabeli oklevelekben izraelitának és izmaelitának nevezett népek. Nálunk még az inkvizíciónak sem nagyon adódott feladat, lévén, csak ritka esetben fordult elő eretnokség. Így bár az ún. nyilvános eretnokséget hűtlenségnek minősítették, és fej- és jószágvesztéssel büntették, ezt a törvényhelyet nagyon ritkán kellett alkalmazni.

Az állam és egyház viszonyában a 16–18. században a hitújító felekezetek megjelenésével figyelemre méltó változást hozott az ellenreformáció kora, amelyet elsősorban a katolikus és a protestáns egyházak állandó összeütközései jellemeztek. A különösen a német ajkú lakosság körében elterjedt protestáns vallás ellen a magyar nemesség kezdetben erélyesen próbált fellépni.² Az 1523. évi L. tc. kibocsátásával felkérték a királyt, hogy „méltóztassék minden lutheránust mint nyilvános eretneket halállal és összes javainak elvételével” büntetni. Két évvel később az 1525. évi rákosi országgyűlés kimondta, hogy minden lutheránust ki kell irtani az országból, továbbá, hogy egyházi és világi személyek egyaránt szabadon elfoghatják, és megégetéssel büntethetik őket. E szigorú törvények végrehajtása azonban elmaradt, és a protestáns vallás gyorsan terjedt Magyarországon. A 16. század második felében egyre inkább korlátozni igyekeztek a protestánsok szabad vallásgyakorlatát.

Rudolf 1604. évi XXII. tc.-e – amelyet törvénytelenül, utólag csempésztek be a Corpus Iuris Hungarici-be – megerősítette a katolikus egyház addig élvezett előjogait, és egyben szigorúan megtiltotta, hogy erről a későbbiekben bárki is vitázni mérészeljen az országgyűlésen, illetve, hogy e kérdést az országgyűlés egyáltalán napirendre tűzze. Ez az alkotmányellenes cselekedet váltotta ki – többek között – a Bocskai István vezette szabadságharcot.

Az 1606. évi bécsi béke biztosította ugyan a protestáns rendek és végvárok szabad vallásgyakorlatát, ám házassági ügyekben meghagyták a katolikus szentszékek bírászkodási jogát. Az 1608. évi koronázás előtti I. tc. megerősítette a szabad vallásgyakorlatot, valamint a protestánsoknak is egyházi önkormányzati jogot adott. Közjogi elismerésüket a király azáltal fejezte ki, hogy a nádori tisztségre a két katolikus főúr mellett két protestánst is hívott. Ezzel a római katolikus vallás már nem államvallás, hanem uralkodó vallás lett.

4.3 A négy bevett vallás Erdélyben

Erdélyben vallási szempontból európai összehasonlításban is a legvegyesebb volt a lakosság. Itt János Zsigmond uralkodásának idejétől már nem számíthatott államvallásnak a katolikus vallás. 1550-ben először az evangélikus, 1564-től a református, 1568-tól pedig az unitárius vallás is „bevett vallás” (recepta religio) lett. Ebből következett, hogy az erdélyi fejedelem patrónusa lett minden egyháznak. Az 1568. évi törvény híres passzusa kimondta: „a prédikátorok minden helyen az evangéliumot prédi-

² A kor legjelentősebb jogásza, Werbőczy István, amikor követként a Német-római Császárságban járt, személyesen próbálta rávenni Luther Mártont, hogy vonja vissza tanításait.

kálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, kinek tanítása neki tetszik. Ezért senki a szuperintendensek közül, se mások a prédikátorokat ne bánthassák, ne szidalmaztassék senki a vallásért senkitől, az előbbi constitutio szerint, és nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításáért bárkit is fogsággal vagy helyéből megfosztással fenyegetsen, mert a hit Isten ajándéka, ez hallásból léssen, mely hallás Isten ígéje által van”.

Megszüntették tehát a territoriális elvet, több felekezet is élhet egy településen belül. (Ezzel szemben az 1555-ben megkötött augsburgi vallásbéke szerint minden ország, tartomány, birodalmi szabad város választhatott, hogy a két vallás közül melyiket akarja követni, de választásuk megszabta a joghatóságuk alatt élők vallási hovatartozását is.) Európai viszonylatban egyedülálló vallási toleranciát hoztak létre Erdélyben. Lehetővé vált a négy bevett vallás szabad gyakorlása és az áttérés. Nincs többé államvallás, a fejedelmi hatalom fölötté áll az egyházinak, de nincs joga közöttük bármilyen szempontból különbséget tenni. Nem érvényesül a területi elv sem: bármely városban vagy faluban több felekezet élhet együtt, a földesúr nem avatkozhat be jobbjai vallási hovatartozásába, a törvény szerint mindenki maga döntheti el, melyik vallást követi. Bárkinak is tilos a más felekezetűeket szidalmazni, papjait gyalázni, ellenük erőszakos cselekedetet elkövetni. Bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy az egyes fejedelmek a saját vallásukat mindig igyekeztek kedvezőbb helyzetbe hozni. Báthori István a katolikusokat pártolta, az utána uralkodó protestáns fejedelmek pedig elüldözték a jezsuitákat és a katolikus püspököket. A görögkeleti vallás, jóllehet Erdélyben teljes szabadságot élvezett, saját püspökeinek kormánya alatt élhette a maga külön egyházi életét, csak túrt vallásnak számított, és erre a vallásra áttérni nem volt szabad (Aprobáták I. Rész. I. Cím, VIII. artikulus). Mindezek az intézkedések ellenére is Erdélyben szinte idilli állapotok uralkodtak a nyugat-európai vallásháborúkhöz képest.

4.4 A bevett vallások rendszere Magyarországon

A 17. század első felében a többek között Pázmány Péter vezetésével működő ellenreformáció révén a magyarországi főurak nagy része visszatért a katolikus vallásra, amelynek nyomán a birtokaikon lévő templomok sorsáról külön kellett gondoskodni. Ennek megoldására 1647-ben a protestánsok az általuk követelt templomok közül 90-et visszakaptak. Ahol pedig az igényelt templomot nem kapták vissza, ott templomépítés céljára telket biztosítottak.

tak számukra. E törvények végrehajtása is csak részben valósult meg.

I. Lipót abszolutisztikus törekvései a vallásszabadságot is korlátozták. A Thököly Imre vezette szabadságharc hatására az 1681. évi országgyűlésen egyrészt a protestánsok szabad vallásgyakorlatáról, másrészt a templomok hovatartozásáról rendelkeztek (lásd 1681. évi XXV. és XXVI. tc.). A protestánsok templomaikat zavartalanul használhatták, szertartásaikat szabadon megtarthatták. Megyénként két-két helységben templom vagy paplak építésére telket kaptak. E helységeket neveztek ún. artikulás helyeknek.

Az 1691-ben kiadott Explanatio Leopoldina csak az artikulás helyeken tette lehetővé a protestánsok számára a nyilvános vallásgyakorlatot, kizárólag ezeken a helyeken lehettek protestáns lelkészek. A nem artikulás helyeken lakók felkereshették e lelkészeket, és ott úrvacsorát vehettek, házasságot köthettek, megkereszteltethették gyermeküket. A katolikus plébánosnak azonban előzetesen ún. stóladíjat kellett fizetniük e „szolgáltatásokért”. (A haranghasználatára csak a katolikus plébános engedélyével kerülhetett sor.) Az Explanatio Leopoldina ezzel egyidejűleg megalkotta a magán-vallásgyakorlat fogalmát, amely szűk családi körben történő közös imádságot, bibliaolvasást és -magyarázatot jelentett, ahol valóban csak a családhoz tartozók vehettek részt.

A III. Károly által 1731-ben kibocsátott *Carolina Resolutio* az 1691. évi szabályozás szellemében megtartotta a protestánsok nyilvános és magán-

vallásgyakorlata közti különbségtételt. Fontosabb rendelkezései között kell megemlítenünk, hogy a katolikus esperesek joghatósága alá helyezte a protestáns lelkészeket. A protestánsok házasságot saját felekezeti joguk szerint, saját lelkészük előtt köthettek, de házassággal kapcsolatos pereikben a bíraskodás joga továbbra is a katolikus szentszékeket illette. A közhivatalt ellátni kívánó protestánsoknak ún. dekretális esküt kellett tenniük, amelynek szövegébe beleszótták Máriát és a szenteket. Ilyen esküt pedig hithű protestáns nem tett le.

Amint azt a kegyúri jog tárgyalásánál említettük, Mária Terézia megszüntette az erdélyi katolikus status püspökjelölési jogát, és magához vonta az erdélyi püspök kinevezésének jogát, valamint az egyszerű kanonoki kinevezési jogot is. Ebben az időszakban szervezeten folyt a katolikus vallásra való áttérítés.

II. József az egyházi ügyeket teljes mértékben államosította. 1781-ben kiadott *türelmi rendelete* politikai téren a vallások teljes egyenlőségét hirdette. Saját hitelveiknek megfelelő eskü letétele után protestánsok is betölthettek közhivatalokat. A nem katolikusok mindenhol tarthattak magánistentiszteletet. Az a település, ahol legalább száz azonos felekezetű család élt, építhetett templomot, és alakíthatott gyülekezetet, királyi biztos és egy katolikus személy jelenlétében tarthattak zsinatot.

II. József halálát követően, mivel a kalapos király rendeletei alkotmányellenes módon kerültek kiadásra, az 1791. évi XXVI. és XXVII. tc.-ek szabályozták a vallásszabadságot, a felekezeti jogokra vonatkozó szabályozást. Az ország függetlenségének védelme és az abszolutizmussal való szembenállás közel hozta egymáshoz az egyes felekezeteket. Az evangélikus, református és görög keleti egyházak az erdélyi mintának megfelelően tulajdonképpen bevett vallási státuszt kaptak, hiszen biztosították számukra a teljes polgári és vallási szabadságot: szabadon építhettek templomot és iskolát, és a katolikus egyház semmiféle felügyeletet nem gyakorolhatott felettük. E törvények visszaállították a felekezeti bíraskodást, a protestánsok felett elismerték saját egyházi székeik hatáskörét, valamint a vegyes házasságok megítélésénél a kánonjog alkalmazását írták elő. Ennek következtében a vegyes házasságban született gyermekeknek, ha apjuk volt katolikus, követniük kellett atyjuk vallását, ha anyjuk volt katolikus, akkor legalább a lányok követték vallását.

4.5 A vallásszabadság szabályozása és a felekezetek egyenjogúsága 1848-ban

1848. március 18-án a papságnak az alsótáblán lévő követői az úrbéri terheket eltörlő nemes társakkal való versenyben a papi tizedről önként, min-

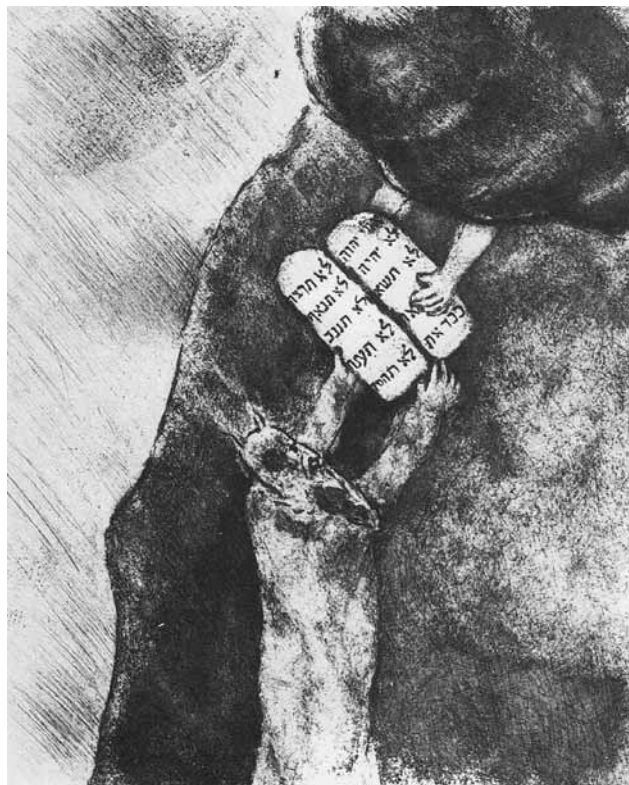
den kárpótlás nélkül örökre lemondtak. Csatlakozott hozzájuk a felsőtáblán ülésű főpapság is, így már aznap elfogadták a törvényjavaslatot.

A polgári útra lépő Magyarország törvényhozása negyvennyolc márciusában-áprilisában a vallás gyakorlatának szabadságát szem előtt tartva megtette azt az első, ám döntő lépést, amelyre korábban évszázados küzdelmek során nem volt képes a hazai politika. „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik” – rögzítette álláspontját a vallásszabadság kérdésének szabályozásakor az országgyűlés az 1848. évi XX. tc. elfogadásával. Ezzel a katolikus egyház elvesztette uralkodó vallási státuszát.

Az Erdélyben keletkezett alkotmányjogi műszó koordinációs rendszerére alapozott vallásszabadság tehát csak a bevettnek minősített felekezetek híveit részeltette e fontos jog államilag nem korlátozott gyakorlatában, igaz, ezek közé ekkor a törvényhozás a katolikus, az evangélikus, a református és a görög keleti vallás mellé az unitárius vallást is besorolta. A lelkiismereti és vallásszabadság kiszélesítésének útján jelentős mérföldkőként aposztrofált törvény a hit szabad megválasztásában és különösképpen annak államilag nem befolyásolt, korlátoktól mentes gyakorlatában nem teremtett valamennyi „religió”-ra nézve egyenlő jogi helyzetet. A vallásszabadság deklarálása ugyanis csak a bevett vallásokat érintette, vagyis az „országban divatozó többi vallást” és a felekezeten kívüliség státuszát ignorálta. A törvény határozottan szolt a kedvezményezett egyházak állami támogatásának kérdéséről is: „Mindен bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek”. Megjegyezzük, hogy az erdélyi országgyűlés a bevett vallások egyenlőségéről a pesti jogalkotáshoz rokonítható intézkedést hozott a görögkeleti vallás egyidejű elismerése mellett.

4.6 A dualizmus korának egyházjogi szabályozása

A 19. század utolsó nagy hazai politikus generációja, a szabadelvű gondolatoktól még el nem távolodott politikai és szellemi elit az egyházügyi törvényhozás körében alkotott igazán maradandót. Azok a törvények a modern Magyarország megteremtését tűzték maguk elé, s törekedtek arra, hogy e hon polgárainak szabadságfoka még inkább kiteljesedjék. E téren a vallás szabad gyakorlásáról szóló – s az 1848-ban megkonstruált bevett vallások koordinációs rendszerét tovább erősítő – 1895. évi XLIII. tc. járt elől. Emellett az 1895. évi XLII. tc. az izraelita vallást a bevett religiók közé sorolta. Az állam és az egyházak viszonyát a kor színvonalán és kívánalmainak lehetséges figyelembevételével rendez-

ték tehát, s távolról sem célozták meg az egyházak szerepének háttérbe szorítását. A vallások áldásos társadalmi jelenléte a hivatalos körök gondolkodásában kívánatos és támogatandó ügy volt.

Az 1868. évi LIII. törvénycikk 12. §-a szerint a vegyes házasságokból született gyermekek nemük szerint követték szüleik vallását. Ez a rendelkezés szemben állt a katolikus gyakorlattal, amely szerint több esetben is a katolikus vallás szerint kereszteltek meg olyan gyermekeket, akik más egyházhoz tartoztak volna, ugyanis az erőfölényben lévő katolikus plébánosok a törvénytől függetlenül reverzálist kértek a nem katolikus házastárostól arra vonatkozólag, hogy a gyermekeiket katolikus módon fogják nevelni. Ennek megakadályozására Trefort Ágoston vallás és közoktatásügyi miniszter 1884-ben rendeletet adott ki, amelyben kötelezte a papokat, hogy a keresztelési bizonylatokat az illetékes lelkészeknek adják át. Mivel ez hatástalan maradt, Csáky Albin 1890 februárjában újabb „elkeresztelési” rendeletet alkotott, és a kihágási törvény alapján 100 forintig terjedő pénzbüntetést helyezett kilátásba, amennyiben az iratok megküldése nem történik meg. A rendelet alapján több katolikus papot megbírságotlalt és bebörtönöztek.

A vita végeredménye öt egyházpolitikai törvény lett, amelyeket a korszakban betöltött fontosságuk sorrendjében fogadtak el: a kötelező polgári házasságot az 1894. évi XXXI. tc. vezette be, a vegyes vallású házasságokban, illetve a házasságon kívül született gyermekek vallásáról az 1894. évi XXXII. törvénycikk, a születések, házasságok és halálozások állami anyakönyvezéséről az 1894. évi XXXIII.

törvénycikk rendelkezett; a következő évben fogadták el az izraelita vallás bevett vallássá nyilvánításáról az 1895. évi XLII., valamint a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikket.

Míg az elfogadott törvények egésze elsősorban a katolikus és az izraelita felekezet életébe hozott lényeges változásokat, addig a magyarországi viszonyok között szokatlanul hosszú ideig, 1895. november 26-tól 1990. február 11-ig hatályban lévő 1895. évi XLIII. tc. az egyes, addig kialakult felekezeti kategóriákat értelmezte újra, és nyitotta meg a kis-egyházak előtt is a törvényes működés lehetőségét.

A korabeli nézet az volt, hogy az elismert felekezeteket magánjogi állásúnak, a bevett felekezeteket pedig közjogi, ilyen módon paritásos, azaz egyenértékű állásúnak tekintették. Az elkülönítés lényegében a hatalomban való részvétel mértékére mutat rá; a magánjogi státus a társadalmi szervezetek szintjére utalja a felekezetet (mely ezáltal vagyoni és családi jogi következmények eldöntésére képes), tehát a magánszemélyek egymás iránti kötelezettségeire terjed ki, míg a közjogi státus az állami életben való részvételt teszi lehetővé.

A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikkben a legnagyobb lélekszámú vallások (az 1910-es népszámlálás szerint a bevett vallásokhoz tartozott a magyar lakosság több mint 99%-a) megtartották a bevett vallásként való megjelölést, melyet a fentiek alapján a közjog által védettként határozhatnánk meg, ugyanakkor a felsoroláson túl a kategória tartalmának részletes tisztázása nemcsak korábban, hanem ekkor is elmaradt. Mivel a bevett vallások jogállása hosszú történelmi fejlődés során alakult ki, ezért a törvény nem részletezte bővebben a jogosultságaikat, meghagyta azokat korábbi jogaikban.

1. Szabadon tarthattak nyilvános, közös istentiszteletet. Az egyházi ünnepek helyszíneit is biztosították.

2. Egyházi önkormányzati joguknál fogva maguk intézkedhettek vallási és egyházi ügyekben, maguk kezelhették alapítványaikat, kiadásaik fedezésére a hívektől adományokat gyűjthettek.

3. Híveiktől egyházi adót szedhettek be.

4. Arra jogosított hatóságaik által híveik felett egyházi fegyelmet gyakorolhattak.

5. Joguk volt saját temetőt üzemeltetni.

6. Iskolát, óvodát, gyermekmenházat tarthattak fenn.

7. A hadseregnél, állami közintézeteknél, kórházakban mindegyik vallásfelekezet tagjai saját lelkeszeiktől részesülhettek lelki gondozásban.

Míg az elismert felekezet miniszteri rendelettel nyert státust, és hitelveit köteles volt ehhez bemutatni, addig a bevett felekezetek mindegyikének immár törvénybe iktatott státusa volt. Az elismert felekezetek felett a miniszter gyakorolt felügyele-

tet, lelkeszeik a kormányiszervek által elmozdíthatók voltak, és szerzési képességük csak imaházra és iskolára vonatkozott. Ezzel szemben a bevett felekezetek a királyi főfelügyelete alá tartoztak, lelkeszeiket a kormányiszervek nem mozdíthatták el, és nem volt korlátozható vagyonszerzési képességük. (A Királyi Kúria ezért mondta ki, hogy a holtkezű törvények már nem vehetők figyelembe.) A bevett felekezetek egyházi adójuk behajtásához adminisztratív, közigazgatási segítséget és eszközöket is igénybe vehettek, míg az elismertek nem. Míg a bevett felekezetek a gyűlési jegyzőkönyveket csak hatósági utasításra mutatták be, addig az elismert felekezeteknek kötelessége volt ezt esetről esetre bemutatni. Ez utóbbiak arra is kötelezhetőek voltak, hogy gyűléseiket nyilvánosan tartsák meg.

A törvény elfogadásáig az elismert felekezetekre vonatkozó szabályokat az egyes törvények részletezték és töltötték meg tartalommal, de egyértelmű megkülönböztetést nem határoztak meg. Ezek a jogszabályok kiterjedtek a lelkeszek törvényes védelmére, illetve a katonaság alóli, a lelkeszeknek és jelölteknek adandó kedvezményekre is. A kifejezést eredetileg elsőként az izraelita felekezetre alkalmazták 1871-ben (1895-ig, a törvény elfogadásáig), tekintettel arra a körülményre, hogy az izraelita vallásra számos speciális szabály vonatkozott a többi felekezethez képest, de a szokásjog alapján nem számított bevettnek. A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikk indoklása már úgy fogalmaz, hogy a bevett státus elnyerésével csak egy joghézagot tölt ki a törvényhozás, hiszen az izraeliták már eddig is rendelkeztek jogokkal, továbbá az izraeliták bizonyították az elmúlt huszonöt évben, hogy „részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépítésében”.

Az elismert felekezet létrehozásához e törvény szerint legalább egy egyházközséget kell szervezni és fenntartani, biztosítani kell a felekezethez tartozó gyermekek iskolai hitoktatását, továbbá be kellett nyújtani a hitéletre vonatkozó összes rendelkezést magában foglaló szervezeti szabályzatot a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A jóváhagyás megtagadható, ha a felekezet „irányultsága” állam- vagy nemzetellenes, ha hitelvei, tanai, istentisztelete, szervezete sérti a törvényeket és a közérkölcst, valamint akkor, ha ezek azonosak más bevett vagy elismert felekezetekével, vagy attól csak az istentisztelet nyelvén térnek el. Az elismert felekezeteket megilleti a nyilvános, közös istentisztelet, valamint a vallási és felekezeti ügyek önálló intézése.

1895-ig a helyzeténél fogva egységesen tűrt – illetve el nem ismert – vallásként számon tartott összes nem bevett felekezet számára törvényi felhatalmazás hiányában a már meglévő adminisztrációs szokások alapján bocsátottak ki rendeletet a hatóságok. Jogállásukat még a bevett vallásokénál

is nagyobb rendezetlenség uralta – különböző jogultságokkal tartoztak ebbe a kategóriába az izraeliták (1871-ig) és a nazarénusok. Míg a nazarénusok nem rendelkeztek anyakönyvezési joggal, addig az izraeliták számára már 1840-ben megnyílt a jog az anyakönyvezéshez, illetve 1863-ban az állami elismertségű házasságkötéshez. 1895-től az el nem ismert felekezetek életében jelentős változás nem történt, közülük kettő nyerte el az elismert státust: a baptista felekezetet 1905-ben rendelettel ismerte el a kultuszminister, az iszlám vallás elismeréséről pedig az 1916. évi XVII. törvénycikk rendelkezett.

Ezen felekezetek működésére az egyesülési és gyülekezési jog általános szabályai vonatkoztak. Csak a házi istentisztelet tartására volt bejelentés nélkül lehetőség, a vallási szertartást be kellett jelenteni a rendőrhataloságnál, és erre egy hónapra kaptak engedélyt. Ezek a felekezetek nem szervezhettek hitközséget, hivatalos hitszónokot nem tarthattak, kötelesek voltak nyilvánosan tartani istentiszteleteiket. Bár az egyesülési jog alkalmazása szigorú feltételeket támasztott a kisegyházakkal szemben, ezáltal azonban legitimációt teremtett a működésükhöz, továbbá a társadalmi szervezetként való nyilvántartás előképévé vált az 1895-ös törvénycikket felváltó, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvénynek, melyben az egyházak más ismert jogilag szervezett személyösszességektől – pártoktól, egyesületektől – már élesen különböző, speciális társadalmi szervezetet alkotnak.

A két világháború közötti politikai rendszer hosszú ideig az 1890-es évek teremtette helyzetre alapozott. A hivatalos politika pedig – lévén harcosan vállalt keresztény politika – a rendelkezésére álló eszközök nem csekély tárházával támogatta a nagy hazai egyházak sokirányú, s jobbra társadalmilag is hasznos működését. A nagy egyházak jelenléte a kisebb és nagyobb közösségek körében mindennapibbá vált, elég, ha utalunk itt a vallásos nevelés erősödésére, az egyházaknak az oktatás terén elért eredményeire, s karitatív jellegű munkásságuk intenzívebbé válására.

Horváth Attila

1608. évi (koronázás előtti) I. törvénycikk a vallásügyről

A mi tehát a bécsi végzésnek az első cikkelyét illeti, arra nézve nemes Magyarországnak a karai és rendei elhatározták:

1. § Hogy a vallás gyakorlata, úgy a báróknak, mágnásoknak és nemeseknek, mint a szabad városoknak és az ország összes karnainak és rendeinek, úgy a maguk, mint a fiscus fekvő jószágaiban; valamint a magyar katonáknak is, az ország véghelyein kinek-kinek a maga vallása és hite szerint; nem különben a mezővárosoknak és faluknak is, ha azt önkéntesen és kényszerítés nélkül elfogadni akarják, mindenütt szabad legyen; és annak szabad élvezetében és gyakorlatában senki senkit meg ne akadályozzon.

2. § Sőt inkább a karok és rendek közt támadható gyűlölség és meghasonlás kikerülése céljából, elhatározzák, hogy mindenik vallásfelekezetnek a maga hitét valló előljárói vagy superintendensei legyenek.

1647. évi V. törvénycikk a nagyságos erdélyi fejedelemmel, Rákóczy György uralra kötött békéről kiállított királyi oklevelet az ország közönséges törvényei közé iktatják

6. § Másodsor: Arra nézve, hogy a parasztok az ő vallásukban nem gátlandók és nem háborítandók, kijelentettük és határoztuk, hogy az ország jó békéje és nyugalma kedvéért, az előbb érintett cikkely és föltétel erejénél fogva, őket sem szabad vallásuknak a fentebbihez hasonló szabad gyakorlatában, használatában és követésében, sem Ő királyi felségének vagy szolgálóinak, sem földesuraiknak bármi módon vagy bármely ürügy alatt háborítani vagy akadályozni, legyenek bár határszéliek vagy mezővárosiak avagy falusiak, bármely földesurnak vagy fiscusnak a fekvő jószágain; a kiket pedig eddiglen akadályoztak, kényszerítettek vagy háborítottak, azoknak engedjék meg, hogy vallásukat ismét szabadon használják, gyakorolják és követhessék, és más, az ő vallásukkal ellenkező szertartások végezésére ne kényszerítsék.